

Миљан МИЛКИЋ*

Институт за стратегијска истраживања
Београд

СОЦИЈАЛНИ СТАТУС ВОЈНИХ СВЕШТЕНИКА СРПСКЕ ВОЈСКЕ 1839–1918.**

Апстракт: У чланку се анализира социјално порекло, образовна структура, финансијска примања и личне способности војних свештеника у војсци Кнежевине и Краљевине Србије. Аутор анализира како су статусна питања војних свештеника утицала на њихов углед у српској војсци као и на њихов положај у српском друштву. Посебну пажњу аутор посвећује положају војних свештеника током Првог светског рата када су дошле до изражаја негативне последице укидања службе сталних војних свештеника. Чланак је написан на основу докумената из Војног архива у Београду, објављених нормативних докумената и литературе на српском и енглеском језику.

Кључне речи: војни свештеници, војска Кнежевине/Краљевине Србије, социјални статус, статусна питања, социјално порекло, образовна структура.

У Краљевини Србији владар је био заштитник свих признатих вероисповести, а уставом је гарантовано право слободног обављања верских обреда и организовања по верским канонима.¹ Важну улогу у остваривању верских права имала је војска у којој је била регулисана

* miljan.milkic@mod.gov.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Срби и Србија у југословенском и међународном контексту: унутрашњи развитак и положај у европској/светској заједници* (Ев. бр. 47027).

¹ М. Милкић, *Специфичности верског живота у војсци Кнежевине-Краљевине Србије*, Војно дело 1 (2003) 182. Исти, *Религиозни традицији в србската армия*, Военноисторически сборник 2–3 (2009) 57.

верска служба и у којој су постојали војни свештеници. Они су имали значајну улогу у мирнодопским условима, а учествовали су и у свим ратовима. Протојереј Михаило И. Поповић у својој књизи објављеној у Београду 1933. године, наводи да је у српској војсци током Првог балканског рата било ангажовано 118 војних свештеника, током Другог балканског рата 140, док су у Првом светском рату учествовала 192 војна свештеника.² Новија истраживања указују на то да су у периоду од 28. јула 1914. до 11. новембра 1918, у српској војсци била ангажована 202 православна војна свештеника мирјана, 24 војна свештеника јеромонаха, два војна ђакона, двојица војних имама и један војни рабин, укупно 231 војни свештеник.³ Римокатоличких свештеника није било у српској војсци, иако је током 1917. и 1918. регулисано обављање верске службе за српске војнике римокатоличке вере. Највећи број војних свештеника био је ангажован до 6. децембра 1918. Кад је начелник штаба Врховне команде донео наређење о ослобађању од дужности свих свештеника у оперативним јединицама.⁴ У војсци су остали само они који су изразили жељу да своју делатност наставе и у војсци нове јужнословенске државе. У досадашњим истраживањима није урађена систематска анализа социјалног статуса војних свештеника у српској војсци.⁵ У европским

² М. И. Поповић, *Историјска улога Српске цркве у чувању народности и стварању државе*, Београд 1933.

³ М. Милкић, *Верска служба у српској војсци у Првом светском рату*, Београд 2016.

⁴ Исто, 70.

⁵ М. И. Поповић, *нав. дело*. Б. Ј. Јокановић, *Крстом, пером и мачем (свештеници у служби своје нареду)*, Цетиње 1999. *Војска и вера* : зборник радова са округлог стола о теми „Регулисање верских питања у Војсци Југославије”, Београд 2001. Р. Радић, М. Исић, *Српска црква у Великом рату*, Београд–Гацко 2014. С. С. Карапанџин, *Верска служба у Војсци Србије. Утицај на операције Копнене војске*, Београд 2015. М. Милкић, *Верска служба у српској војсци*. М. Зековић, *Војни свештеник Ристо Шуковић. Ратни фотограф*, Ужички зборник 21 (1992) 63–71. М. Милкић, *Специфичности*, 168–184. Исти, *Правно регулисање положаја војносвештеничке струке у војсци Краљевине СХС/Југославије*, Војноисторијски гласник 1–2 (2005) 136–146. Исти, *Државни и верски празници у војсци Кнежевине и Краљевине Србије*, Војноисторијски гласник 1–2 (2007) 7–20. Исти, *Религиозни традицији*, 57–65. Исти, *The Serbian Army and the Cultural and Religious Heritage in WWI*, *Studia Historica Slovenica* 1 (2009) 51–66. Исти, *Униформа војних свештеника у српској и југословенској војсци (1839–1941)*, Војноисторијски гласник 2 (2009) 9–29. Исти, *Војни свештеници у српској војсци 1914–1918*, Први светски рат и Балкан – 90 година касније, Београд 2011, 118–125. Исти, *Свештеници у војним и дипломатским мисијама српске владе 1915–1918*,

оквирима, тема социјалног статуса војних свештеника обрађена је у истраживањима британског историчара Едварда Медигена, који је написао свеобухватну анализу учешћа англиканских свештеника у Првом светском рату.⁶

Нормативни оквир регулисања статуса војних свештеника

Поред тога што је њиме одређено формацијско место свештеника у Главном штабу гарнизона, „Устроением гарнизоне воиске“ од 10. јуна 1839. године нису била регулисана друга питања која се односе на војне свештенике.⁷ Први српски војни закон донет 12. новембра 1839. године у глави II говори о томе колико је важно поштовати војне свештенике, док је истовремено указано и на то да они морају бити људи од посебног угледа. Олакшица у раду војних свештеника учињена је усвајањем „Устроения гарнизонног војинства“ 22. јануара 1845. којим је војном свештенику у Главном штабу придодат подофицир као помоћник.⁸ „Закон о устроениу военог штаба стајаће војске“ од 6. новембра 1862. године такође предвиђа свештеничког помоћника у чину подофицира. На значај војних свештеника у војсци указано је 24. фебруара (по старом календару) 1876. године када је усвајањем „Устројства целокупне војске“ одређен састав команди у случају рата. Главној команди одређен је војни владика, а дивизијским и бригадним командама по један свештеник. Духовне дужности, које су уједно имале и велики значај у подизању морала српских војника (читање молитви, охрабривање војника, причешће, прослављање народних празника и добијених битака), детаљно су објашњене у „Пропису о дужностима војних свештеника при Врховној команди, команди дивизија и команди бригада“ 9. јуна 1876. године. Војни владика је заузимао високо место у војној хијерархији и он је наређења добијао директно од начелника штаба Врховне команде.

Први модерни војни закон усвојен 15. јануара 1883. године, којим је уведена стајаћа војска с општом војном обавезом, унео је и промене у

Историјски записи 3–4 (2012) 85–97. Исти, *Свештеници добровољци у српској војсци 1914–1918* : зборник радова са округлог стола на тему „Српски добровољачки покрет у Првом светском рату“, Сириг–Темерин 2015, 25–36.

⁶ E. Madigan, *Faith under Fire. Anglican Army Chaplains and the Great War*, London 2011.

⁷ М. Милкић, *Специфичности*, 170.

⁸ Исто, 171.

војносвештеничкој струци.⁹ Напредак се огледао у томе што су финансијске обавезе државе према војним свештеницима јасно одређене, а њихов статус прецизиран. Војни прота, чија је дужност била да обавља свештеничке обреде у београдском гарнизону, имао је статус чиновника кога је на предлог војног министра постављао краљ својим указом и могао је бити постављен у једну од две класе које су биле еквивалентне официрским чиновима – мајору (прва класа), односно, чину капетана прве класе (друга класа). У складу са својим постављењем, војни прота је примао плату и остале принадлежности официра – годишње следовање дрва и новчани додатак за момка који се бринуо о коњу (сеиз). До доношења овог закона војне протe нису имале право на сеиза.¹⁰ На основу закона од 15. јануара 1883. свештеници су у војну службу позивани по обавези према прописаном саставу и формацији појединих јединица. Законом је први пут званично уведен критеријум да монаси и свештеници мирјани који су примани у војну службу нису могли бити старији од 50 година, а селекција је обављана у договору с окружним архијерејем. У духу овог закона објављено је 26. фебруара 1892. објашњење министра војног да за свештеничке дужности треба узимати свештенике у складу са њиховим стручним способностима и материјалним стањем њиховог домаћинства.¹¹

Важне позиције у војној хијерархији војни свештеници су наставили да заузимају и на основу формације уведене 12. фебруара 1883. године.¹² У штабу команде целокупне војске и штабу дивизијске команде налазио се по један војни прота, док је у штабовима пукова био распоређен по један војни свештеник. Као и у претходном закону, у „Закону о устројству војске“ од 13. новембра 1886. свештеничка струка је остала помоћна струка, заједно са Ђенералштабном, војно-судском, санитарском, административном, војно-техничком, телеграфском, железничком и поштанском.¹³ „Формацијом војске“ од 12. фебруара 1899. одређено је да се један резервни војни прота налази у штабу дивизијске команде редовне војске у мобилном и ратном стању, резервни војни

⁹ *Законом о устројству војске*, Службени војни лист (1883) 1–28.

¹⁰ Према решењу од 8. јула 1874. године, „сеиз војничком проти није припадао”. *Сборник законских измена и допуна, прописа, решења и објашњења трајне вредности издатих у години 1874*, Београд 1875, 80.

¹¹ *Службени војни лист* (1892) 137–138. М. Милкић, *Специфичности*, 173.

¹² М. Милкић, *Специфичности*, 173.

¹³ *Службени војни лист* (1886) 1007–1042.

свештеници били су постављени у штабовима пукова и по један свештеник обвезник у штабовима пукова народне војске.¹⁴

Квалитативно нове промене у статусу војних свештеника донео је „Закон о устројству војске“ од 9. фебруара 1901. године којим је свештеничка струка сврстана међу главне струке.¹⁵ За обављање вероисповедних обреда у војсци постојали су стални, хонорарни и почасни војни свештеници. Ранг сталних војних свештеника имао је војни прота, чији је положај био одговарајући чину мајора, затим, војни свештеници, подељени на две класе које су одговарале чину капетана прве класе, односно капетана друге класе. Први пут, овај закон је препознавао и војне ђаконе, који су такође били подељени у две класе. Сталне војне свештенике постављао је краљ својим указом, а место службовања одређивао им је министар војни својом наредбом. Законом су први пут дефинисани и јасни критеријуми за напредовање војних свештеника у служби и они су били исти као за официре, осим што свештеници нису полагали испит за виши чин. Позитиван утицај „Закон о устројству војске“ из 1901. на побољшање статуса војних свештеника видљив је и на основу тога што су стални војни свештеници имали право на пензију. У године пензионог стажа њима су признате и године проведене на служби у парохији.¹⁶ Као пример наводимо војног проту прве класе Илију Протића који је пензионисан указом краља Петра од 10. децембра 1902. године.¹⁷ Војни свештеници су за свој успешан рад добијали признања и предлагани за унапређења. Стеван М. Поповић, војни свештеник из Крагујевца, најпре је одликован *Орденом Светог Саве V реда*, а затим је у новембру исте 1902. године на предлог митрополита Инокентија добио протојерејски чин.¹⁸ На предлог епископа нишког Никанора, протојерејски чин је 13. новембра 1902. добио војни свештеник Велисав Милојевић.¹⁹ Краљевим указом од 19. децембра 1902. војни прота прве класе у пензији Илија Протић одликован је *Орденом таковског крста III реда*.²⁰

За период након доношења војног закона из 1901. карактеристично је и увођење једне нове категорије војних свештеника – референта за

¹⁴ *Службени војни лист* (1889) 113–136.

¹⁵ *Закон о устројству војске од 27. јануара/9. фебруара 1901*, Српске новине (1/14. фебруар 1901) 1–9.

¹⁶ *Гласник Православне цркве у Краљевини Србији*, 1–2 (1903) 18.

¹⁷ *Гласник Православне цркве у Краљевини Србији*, 1–2 (1903) 1.

¹⁸ *Весник Српске Цркве*, 4 (1902) 764, *Гласник Православне цркве у Краљевини Србији*, 3–4 (1903) 131.

¹⁹ *Гласник Православне цркве у Краљевини Србији*, 3–4 (1903) 131.

²⁰ *Гласник Православне цркве у Краљевини Србији*, 1–2 (1903) 1.

вероисповедне обреде при Опште војном одељењу Министарства војног. Протојереј Здравко М. Пауновић био је први који је 25. јануара 1905. постављен на ту дужност.²¹ На истој дужности био је и током балканских ратова и у Првом светском рату до 2. октобра 1917. када га је због болести на тој дужности заменио протојереј из Скопља Љубомир Милетић.

Војним законима који су усвајани у периоду од 1839. до 1904. године, као и подзаконским актима која су пратила њихову имплементацију, статус војних свештеника је унапређиван. Међутим, „Изнамена и допунама Закона о устројству војске“ од 13. априла 1904. године свештеничка струка је укинута, као и положај сталног војног свештеника.²² Смањивање финансијских издатака за војску била је основна одлика овог закона, а на удару се нашла и војносвештеничка струка. Негативне последице овог закона посебно ће се испољити током Првог светског рата, пре свега због непостојања довољног броја обучених војних свештеника, као и непостојања јасних критеријума за селекцију приликом њиховог пријема. Иако су могли бити искључиво хонорарни, закон је предвиђао да свештеници ангажовани на војним дужностима, поред хонорара задржавају и право на новац за помоћника и надокнаду у дрвима за огрев. На основу наређења од 5. марта 1911. хонорар парохијском свештенику за обављање заклетве војника износио је три динара.²³

Током балканских ратова, свака дивизија је у свом штабу имала по звању старијег свештеника који је био одговоран за рад војних свештеника у оквиру дивизије, док је сваки пук у оквиру дивизије имао свог пуковског војног свештеника.²⁴ Приликом постављења свештеника на војну дужност, или његове прекоманде, иницијатива је долазила од команданта јединице или начелника установе, а коначну одлуку доносио је референт за вероисповедне послове који је имао увид у делатност и личне способности сваког свештеника на војној дужности. Начелну сагласност за постављење давао је и српски митрополит Димитрије, посебно током 1914. и 1915. године, док за период од 1916. до 1918. постоји свега неколико документованих случајева да је митрополитова сагласност уопште и тражена. Приликом постављења свештеника у српским војним болницама током Првог светског рата било је пресудно мишљење начелника Санитетског одељења Врховне команде, док је за

²¹ М. Милкић, *Верска служба у српској војсци*, 352–354.

²² *Службени војни лист* (1904) 224–240.

²³ *Службени војни лист* (1911) 115.

²⁴ П. Пузовић, *Улога цркве и свештенства у балканским ратовима*, Деведесет година од стварања Балканског савеза, Београд 2003, 69.

постављење српских свештеника у савезничким болницама на Солунском фронту била потребна сагласност команданта Источне војске.

Социјално порекло

Полазећи од чињенице да је Србија била претежно пољопривредна држава, највећи број грађана живео је на селу. Према попису из 1910. године у Краљевини Србији је од укупно 446.909 кућа, на селу било 390.716 кућа, док је од 471.997 домаћинстава, сеоских домаћинстава било 407.771.²⁵ Према попису из 1910. године, било је 1.404 општина, међу којима се 1.319 општинских седишта налазило у сеоским насељима. Средином XIX века Србија је по броју градског становништва била на последњем месту у Европи.²⁶ Због тога и не изненађују подаци да су од увођења редовне војне обавезе 1883. године регрути углавном били са села, у највећем проценту Срби, православне вероисповести, као и да је број писмених међу њима тек пред балканске ратове достигао напполовичну већину.²⁷

Највише података о пореклу војних свештеника сачувано је за период Првог светског рата. Међу 202 православна војна свештеника мирјана који су учествовали у Првом светском рату, било је скоро три пута више свештеника који су живели и радили на сеоским парохјама, од оних свештеника који су радили у градовима.²⁸ Уз неколико изузетака, ови подаци су исти и када је у питању место њиховог рођења. Сачувани подаци о пореклу монаха који су били ангажовани у војсци (24 јеромонаха и двојица јерођакона), не пружају податке о њиховом пореклу. Војни рабин Шалом А. Русо, постављен на војну дужност 27. децембра 1916. године, био је рабин и вероучитељ из Београда. Један од двојице војних имама српске војске Мехмед Хашимић био је родом из Мостара, одакле је 1896. године дошао у Србију и постављен за имама у Шапцу.²⁹ Други војни имам Абдул Баки, постављен је за војног имама 15. фебруара 1917. године, али о његовом пореклу немамо податке.³⁰

²⁵ Б. Младеновић, *Породица у Србији у Првом светском рату*, Београд 2006, 57.

²⁶ А. Вулетић, *Породица у Србији средином 19. века*, Београд 2002, 103.

²⁷ М. Милићевић, *Регрутни састав војске Србије 1883–1912. Систем позива и неки његови друштвени аспекти*, Војноисторијски гласник 1 (2016) 9–25.

²⁸ М. Милкић, *Верска служба у српској војсци*, 241–420.

²⁹ Ј. Д. Шалић, *Од конфесије ка идентитету. Муслиманско питање у Србији 1878–1912*, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Београд 2015, 158.

³⁰ М. Милкић, *Верска служба у српској војсци*, 250.

Образовна структура

За разлику од каснијег периода у војсци Краљевине Југославије, ниво образовања свештеника није био услов за њихово постављење на дужност војног свештеника у војсци Краљевине Србије.³¹ На основу фрагментарних података из Првог светског рата, стичемо увид у то да је међу свештеницима било оних који су завршили основну школу, богословију у Београду, оних који су поред формалног државног образовања завршили монашку школу у манастиру Раковица (јеромонах Софроније Михајловић, јерођакон Лукијан Бибић, монах Арсеније Савић, јерођакон Доситеј С. Цојић), као и оних који су завршили црквене школе у иностранству, јереј Данило Л. Поповић, који је завршио богословију у Русији и јереј Сава Рабреновић, који је завршио Казанску духовну академију.

Финансијска примања

С обзиром на то да је у Краљевини Србији православна вера била државна, архијереји, вероучитељи и чланови црквених судова примали су плату од државе.³² Остало православно свештенство монашког и мирског реда издржавало се од прилога и црквеног пореза (бир) који је наплаћиван од верника.³³ У члану 23, *Устроениа гарнизона војинства* 22. јануара 1845. официрима, доктору и војном свештенику, одређена су по три талира (15 динара) месечно „да могу себи слугу набавити“. Плата војних свештеника одређена је посебним решењем. Наредбом министра војног од 4. децембра 1868. војним свештеницима у великим гарнизонима (београдски, крагујевачки, ћупријски и нишки) плаћано је шест цванцика месечно за водоосвећење, док је у мањим гарнизонима накнада износила

³¹ Одлуком Министарског савета Краљевине СХС од 30. јануара 1920. године приликом постављења на дужност сталног војног свештеника узимани су у обзир успех у вршењу досадашње службе, квалификације, стручна спрема и понашање. М. Милкић, *Правно регулисање*, 136–146.

³² М. Милкић, *Специфичности*, 170.

³³ Наплата свештеничког бира била је регулисана *Законом о уређењу свештеничког стања* из 1882. године. Бир је наплаћиван уз порез, а затим су га среске власти исплаћивале свештеницима. Законом су били прописани обреди које је свештеник вршио бесплатно. Р. Радић, М. Исић, *Српска црква*, 103.

један цванцик.³⁴ Народна скупштина је 25. октобра 1876. усвојила да се током ратног стања смањују плате, пензије и издржавања из државне касе свим чиновницима, свештеницима, владикама и монасима.³⁵ Наређењем министра војног од 1. јула 1879. војним свештеницима који су примали плату од државе није следовала додатна надокнада за извршене обреде.³⁶ Према истом наређењу, месечна накнада парохијским свештеницима за водоосвећење у великим гарнизонима износила је 4,75 динара, а у мањим гарнизонима 80 пара, док је накнада за извршено опело износила 1,78 динара.

С обзиром на то да је на основу војног закона од 15. јануара 1883. ранг војног проте био једнак чину мајора, односно, чину капетана прве класе, корисно је упоредити распон плата који је био одређен *Законом о устројству војске* од 13. новембра 1886. године. Генерал је имао 10.104 динара, пуковник 7.073, потпуковник 5.052, мајор 4.042, капетан прве класе 2.779, капетан друге класе 2.274, поручник 1.920, потпоручник 1.516, наредник 456. Поред тога, они су, као и официри, имали још по 243 динара за помоћника и по 27,25 m³ дрва на годину. У гарнизонима су ангажовани локални свештеници, којима је плата одређивана буџетом или су им обреди плаћани појединачно за сваки извршени обред на основу посебно утврђене таксе. Висина таксе која је њима исплаћивана за извршену заклетву регрута и која је утврђена наређењем министра војног од 23. октобра 1884. износила је два динара за једног до десет регрута, односно, три динара за преко десет регрута.³⁷ Годишња плата Николе Стефановића, војног свештеника гарнизона у Крагујевцу, предвиђена буџетом за 1881. и 1882. годину, износила је 505,20 динара.³⁸

На основу члана 83, *Закона о изменама и допунама у Закону о устројству војске*, од 26. јула 1898. војном протојереју је припадала накнада за сеобу, службено путовање и дневнице.³⁹ На основу „*Закона о устројству војске*“ од 9. фебруара 1901, војни ђакон друге класе имао је годишњу плату у висини од 1.800 динара, војни ђакон прве класе 2.200, војни свештеник друге класе 2.600, војни свештеник прве класе 3.150 и

³⁴ *Сборник закона, уредаба и осталих војних прописа трајне важности у 1879*, Београд 1879, 215.

³⁵ *Сборник закона, уредаба, наређења и објашњења војних издатих у 1876*, Београд 1881, 467.

³⁶ *Сборник закона, уредаба и осталих војних прописа трајне важности у 1879*, Београд 1879, 215–216.

³⁷ *Службени војни лист* (1884) 1303–1305.

³⁸ *Службени војни лист* (1883) 114.

³⁹ *Службени војни лист* (1898) 721–735.

војни прота 4.500 динара. Стални војни свештеници су поред плате имали и све принадлежности активних официра (додатак на коња од 252 динара годишње, 27,25 m³ дрва и 243 динара годишње на сеиза). Висину новчаних примања хонорарних војних свештеника одређивао је министар војни својом наредбом. Тако је наредбом од 23. фебруара 1903. године по потреби службе за хонорарног свештеника гарнизона у Чачку постављен прота Сретен Михаиловић с годишњим хонораром од 240 динара.⁴⁰ Због дислокације трупа и повећања броја војника у појединим гарнизонима, наређењем министра војног од 4. јануара 1904. одређена је висина годишње надокнаде хонорарним војним свештеницима за предавање веронауке, извршење заклетве и сва остала чинодејства.⁴¹ Хонорар у гарнизону Књажевац износио је 360 динара, у гарнизону Пирот 288, у гарнизонима Врање, Крушевац, Неготин, Туприја, Краљево, Ужице, Пожаревац, Алексинац, Пожега и Чачак 240 динара, у гарнизонима Горњи Милановац, Шабац, Лозница и Смедерево 120 динара, у гарнизонима Куршумлија и Кладово 60 динара.

Лоши материјални услови свештеника Српске цркве који су крајем 1915. избегли из Србије, били су карактеристични и за свештенике у војсци.⁴² Односом државе према избеглом свештенству био је незадовољан и митрополит Димитрије који је крајем децембра 1916. из протеста био спреман да се одрекне плате.⁴³ Иницијатива коју је средином јуна 1916. преко Министарства војног покренуо архијерејски намесник Сава Рабреновић довела је до тога да је министар просвете и црквених послова 22. јуна донео решење да се двадесетпаторици избеглих свештеника који су живели у лошим материјалним условима свакодневно исплаћује државна помоћ у износу од по три драхме.⁴⁴ С обзиром на то да нису имали статус државних чиновника, свештеници који су постављани на војне дужности нису примали плату од државе, већ свештенички бир. Референт за вероисповедне послове једини је имао примања као и официри – плату, новчану храну и додатак на помоћника. Протојереј Здравко Пауновић је након што је избегао из Србије и у другој половини јануара 1916. стигао у Рим, где је био без новца, тражио од српског посланства да му издају само чисту плату, без додатка на посылног и без

⁴⁰ *Службени војни лист* (1903) 131–132.

⁴¹ *Службени војни лист* (1904) 25–26.

⁴² Р. Радић, М. Исић, *Српска црква*, 112–113.

⁴³ Митрополит је током 1916, 1917. и 1918. године примао месечну плату од државе у износу од 1.250 динара. Р. Радић, М. Исић, *Српска црква*, 113.

⁴⁴ М. Милкић, *Верска служба у српској војсци*, 113–114.

новчане хране (која му није издавана од 2. новембра 1915).⁴⁵ Од свих новчаних примања које су војни свештеници добијали током ангажовања на Солунском фронту, најзначајнија је била новчана храна. У „Уредби о распореду војних свештеника“ од 27. марта 1916. године, посебно је наглашено да сви војни свештеници који су били на некој дужности, до повратка у Србију примају плату и остале принадлежности. Због различитих тумачења ове формулације, министар војни је 12. новембра 1916. објаснио да је имао „нарочито у виду све свештенике који су се евакуисали са нашом војском“.⁴⁶ О значају који је новчана храна имала за стандард војних свештеника говори пример Данила Л. Поповића, пре рата пароха у селу Рановцу, који је као нераспоређени свештеник у Команди нераспоређених официра у Микри у обраћању Врховној команди 18. фебруара 1918. објаснио да су свештенички бир и новчана храна једина средства од којих се издржава и од којих помаже и своју породицу у Србији.⁴⁷ У Моравској дивизији је непоштовање процедуре у вези са постављењем свештеника Стојана Аранђеловића довело до тога да се он 20. јула 1916. обратио команданту Профијантске колоне и жалио се да му је егзистенција угрожена због чињенице да није имао право на новчану храну.⁴⁸ Испоставило се да он заиста није могао да оствари то право, и то из два разлога: постављен је наредбом команданта Моравске дивизије, који није имао право да га постави; и постављен је на непостојеће формацијско место. Како би се ова ситуација позитивно решила, Стојан Аранђеловић је решењем начелника штаба Врховне команде од 9. августа 1916. године постављен за војног свештеника у Команди места Солун. Решењем министра војног од 10. марта 1917. војном свештенику у штабу Треће армије Јоакиму Бједову исплаћивано је по осам драхми дневно.⁴⁹ Од априла 1917. свештеници на првим борбеним линијама имали су дневницу од три динара дневно.⁵⁰

У ратним приликама, појачаним чињеницом да је велики број свештеника избегао из Србије, положај војних свештеника могао се сматрати као привилегија. Многим свештеницима је пријем у војну службу представљао једини начин за обезбеђивање егзистенције. Молбе и апели избеглих свештеника за пријем у војску били су карактеристични

⁴⁵ Исто, 352.

⁴⁶ Исто, 107.

⁴⁷ Исто, 109–110.

⁴⁸ Исто, 244–245.

⁴⁹ Исто, 253.

⁵⁰ Р. Радић, М. Исић, *Српска црква*, 121.

током првих неколико месеци боравка на Крфу и на Халкидикију. Павле Каличанин, свештеник из села Гојиновац код Прокупља, замолио је 8. марта 1916. године Врховну команду да буде постављен за војног свештеника 6. пешадијског пука првог позива, „како би се у овим тешким тренуцима помогао материјално“.⁵¹ Укидање дивизија другог позива током реорганизације на Крфу довело је до тога да су се пуковски свештеници осетили угроженима. Архимандрит Мирон Хаџи Јанковић, старешина манастира Рајиновац и прота у штабу Дунавске дивизије другог позива, објаснио је 27. марта 1916. министру просвете и црквених послова да би у случају губитка војне службе „остао у туђем свету на улици без средстава за живот“.⁵² Након ступања на снагу *Уредбе о распореду војних свештеника* од 27. марта 1916, састављене у складу са извршеном реорганизацијом војске, у војсци су остала 62 војна свештеника, док је војну службу изгубило 44 свештеника.⁵³ Због лошег материјалног стања, у наредном периоду уследиле су њихове појединачне молбе за поновно постављење на дужност војног свештеника. У складу с наведеном уредбом, ови свештеници су представљали посебну категорију свештеника у војсци. Они нису били у статусу војних свештеника, али су остали у војној служби тако што су били придодати дивизијским командама како би по потреби били распоређени по болницама. Била им је остављена могућност да иду у неку од савезничких земаља ради студирања. На основу расположивих података, међу свештеницима који су изгубили статус војног свештеника, није било оних који су искористили то своје право.

Током Првог светског рата у лошем материјалном положају биле су и породице свештеника. Упркос наредби српске владе из октобра 1915. да на својим парохијама дочекају долазак непријатеља, било је и оних свештеника који нису поступили по овој наредби. Од оних који су остали, велики број свештеника је био интерниран. Сви епископи су били приморани да напусте своје епархије, а епископ нишки Доситеј и епископ шабачки Сергије интернирани су у Бугарску. Са српском војском су у избеглиштво отишли митрополит Димитрије и епископ велешко-дебарски Варнава Росић.⁵⁴ Током боравка у избеглиштву од 1916. до 1918. избегли свештеници помагали су чланове својих породица, од којих су многи живели у окупираној Србији и којима су они преко српског

⁵¹ М. Милкић, *Верска служба у српској војсци*, 108.

⁵² *Исто*, 108–109.

⁵³ *Исто*, 66.

⁵⁴ Р. Радић, М. Исић, *Српска црква*, 109.

Црвеног крста слали новац. Намесник азбуковачки Коста Протић је као избеглица у Ници писао министру војном 17. новембра 1916. и молио да буде постављен за војног свештеника у Антибу код Нице, како би могао да издржава жену и ћерку које су интерниране, као и четворо деце која су остала у Србији.⁵⁵ Иницијативу за помоћ свештеничким породицама која је у септембру 1917. потекла од војних свештеника Моравске дивизије, подржао је митрополит Димитрије и тражио од референта за свештенство да све војне свештенике обавести о могућности да својим породицама шаљу помоћ.⁵⁶

Ситуација када је јеромонах Сава Митровић у новембру 1916. Врховној команди упутио молбу да буде разрешен дужности у 2. завојишту Тимочке дивизије, представља пример који потврђује економску страну војносвештеничке службе.⁵⁷ Поред чињеница да је телесно слаб и да на тој служби није неопходан, јер у завојишту постоји још један свештеник, јеромонах Сава је нагласио да он лично има средстава за живот и да му војна служба није неопходна.

На основу решења министра војног од 19. априла 1915. исплаћиван је хонорар локалним имамима који су обављали обреде код војника исламске вероисповести.⁵⁸ За заклетву војске исплаћивано је три динара, за заклетву вештака или сведока код судова или код војних власти хонорар је био један динар, за сахрану војника исплаћивано је четири динара. Нису сачувани подаци о томе да је војном рабину током Првог светског рата исплаћиван хонорар.

Личне способности и углед војних свештеника

Друштвени статус војних свештеника био је важан у контексту њиховог рада у јединицама и угледа који је требало да имају. У вези са њиховим угледом у јединицама, поставља се и питање припремљености српских војних свештеника за борбене ситуације.⁵⁹ Из једне од британско-српских болница тражили су 18. маја 1916. да се свештеник смени због

⁵⁵ М. Милкић, *Верска служба у српској војсци*, 384.

⁵⁶ *Исто*, 110.

⁵⁷ *Исто*.

⁵⁸ *Службени војни лист* (1915) 183.

⁵⁹ Едвард Медиген указује да су у британској војсци војни свештеници били поштовани сразмерно исказаној храбрости у борби, која је била условљена њиховом припремљеношћу за такву ситуацију. Е. Madigan, *нав. дело*, 20.

тога што није читао молитве болесницима.⁶⁰ Савезничка команда острва Лазарет известила је јула 1916. да „свештеник не врши молитве на острву“.⁶¹ У извештају који је Санитетско одељење Врховне команде упутило Ађутантском одељењу 26. новембра 1916. године наведено је да управа српско-британске војне болнице у Едеси није желела да прихвати на сталној дужности српског војног свештеника „пошто ниједан наш свештеник не уме да врши дужност свештеника у болници“.⁶² Уместо да буде постављен стални војни свештеник, свештеничке дужности у овој болници по потреби је обављао војни свештеник Јован Бошковић из 1. резервне болничке чете.

Војни свештеници су у складу са својим позивом и дужностима које су обављали водили рачуна о свом друштвеном положају. Михаило Поповић, свештеник из Неготина, који је од 14. маја 1915. до 28. априла 1918. био на дужности дивизијског проте у Тимочкој дивизији, постављен је 22. априла 1918. на нижу дужност, односно на место пуковског војног свештеника у Тимочком пољском артиљеријском пуку.⁶³ Сматрајући да је због његовог личног угледа као старијег свештеника и човека погодније да буде на служби у некој дивизији у којој није обављао дужност протојереја, он је у писму команданту Тимочког пољског артиљеријског пука од 22. јула 1918. замолио да буде премештен за пуковског свештеника у неку другу дивизију Друге армије. Његови разлози су уважени и он је 13. августа 1918. постављен за пуковског свештеника 22. пешадијског пука.

Током Првог светског рата показало се да је укидање службе сталних војних свештеника било велика грешка и да су потпуно били у праву политичари који су приликом скупштинске расправе о укидању војносвештеничке струке указивали да се тиме укида служба војних свештеника. Тада је министар војни Радомир Путник одговарајући на критику посланика објаснио да није реч о укидању верских обреда, већ о њиховом јефттинијем обављању и да је уместо „војних прота и свештеника, који имају велике плате, усвојено је то да се узму хонорарни свештеници“.⁶⁴ Због тога што, најпре, није постојала озбиљна селекција

⁶⁰ Војни архив, П 5, 10, 11, 32.

⁶¹ *Исто*, П 5, 11, 6, 3.

⁶² М. Милкић, *Верска служба у српској војсци*, 243.

⁶³ *Исто*, 111.

⁶⁴ В. Ј. Иветић, *Политичка улога министара војних Краљевине Србије од 1903. до 1914. године*, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Београд 2013, 356–359.

приликом пријема, затим, војни свештеници нису имали одговарајућу обуку и нису били прилагођени војној средини, као и због тога што их поједине старешине нису озбиљно схватале и уважавале њихов рад, у изворима из периода Првог светског рата имамо случајеве војних свештеника који су били оптужени да су продавали хлеб, да су имали нечасне намере према женама, да су били кукавице, да су били себични. Због личног сукоба са заступником команданта 12. пешадијског пука, потпуковником Јованом Наумовићем, пуковски свештеник Светозар Ивошевић, био је средином марта 1917. оптужен да је војницима овог пука продавао свој хлеб.⁶⁵ Последица ове оптужбе била је његова смена с положаја. Расположива документа указују да је у питању била клевета, а у корист Ивошевићевог исправног поступања говори и чињеница да је 25. септембра 1917. за рад у 12. пуку одликован *Златном медаљом за ревносну службу*. У случају војног свештеника Команде места Солун Трајка Ковачевића, командант места пуковник Милан Дуњић прихватио је оптужбе за нечасне намере које је против њега 26. маја 1917. изнела госпођа Атија Мехмед.⁶⁶ Испоставило се да је реч о часном свештенику који је био оклеветан, а заправо је одбијао да госпођи Мехмед плаћа станарину за смештај у кући која није ни била у њеном власништву. Командант 15. пешадијског пука окарактерисао је пуковског свештеника Славка Павловића, пароха петчанског (околина Пожаревца), као плашљивог човека који због својих позних година није могао да обавља своје дужности.⁶⁷ Командант Пољског артиљеријског пука Вардарске дивизије, пуковник Нестор Манаковић, имао је притужбе на рад војног свештеника Димитрија Милојковића из Књажевца, за кога је сматрао да је недружелубив, тврдица и да није ни мало користан.⁶⁸

Нема података о томе да се неки војни свештеник по свом имовном стању или друштвеном положају, односно, контактима с политичком или војном елитом, издвајао од осталих. Веће друштвено ангажовање појединих војних свештеника уследило је у каснијем периоду. Ту је свакако карактеристичан пример Милана Смиљанића, који је као свештеник равањски, округ ужички, током Првог светског рата био војни свештеник у 4. пешадијском пуку Дринске дивизије другог позива.⁶⁹ У обе југословенске државе прота Смиљанић је као свештеник у селу Сирогојно све до своје смрти 1979. године заузимао значајно место у

⁶⁵ М. Милкић, *Верска служба у српској војсци*, 287–290.

⁶⁶ *Исто*, 306–311.

⁶⁷ *Исто*, 91, 348–349.

⁶⁸ *Исто*, 90, 91, 331–332.

⁶⁹ *Исто*, 398.

политичком животу свог краја и државе.⁷⁰ Значајно место у политичком животу током Другог светског рата и у послератном периоду имао је и Јевстатије Караматијевић.⁷¹ Рођен у Новој Вароши 1882, он је био војни свештеник у балканским ратовима, током Првог светског рата као војни свештеник обављао је свештеничке дужности у болници на острву Видо, у Резервној болничкој чети, у британско-српској болници, француско-српској болници, Реконвалесцентском логору, 17. пешадијском пуку, 4. пешадијском пуку и разрешен војне дужности 27. децембра 1918. године.⁷²

*

Недостатак извора о личним подацима онемогућава детаљнију анализу социјалног порекла и образовне структуре војних свештеника. С обзиром на то да је највише података сачувано за период Првог светског рата, наша анализа социјалног статуса војних свештеника заснована је на овим подацима. Због укидања војносвештеничке струке на основу војног закона из 1904. године и чињенице да осим референта за вероисповести, који је био државни чиновник и коме је то био стални посао за који је примао плату и на основу кога је уживао одређен друштвени положај, сви остали свештеници су били хонорарни и по потреби позивани на војну службу. Свештеници су, дакле, само повремено долазили у додир са војном средином и војном хијерархијом, што и није морало да представља проблем у њиховој служби, али је ова чињеница током Првог светског рата проузроковала негативне последице. Тада су војни свештеници практично престали да буду хонорарни службеници, односно, уместо да само по потреби долазе у додир са војском у циљу обављања неких свештенорадњи, они су у потпуности били укључени у војну средину и принуђени да се уклопе у војну хијерархију. Српски војни свештеници нису били у потпуности припремљени и обучени за све војносвештеничке дужности. На овај начин они су не својом кривицом долазили у ситуацију да њихов углед и друштвени положај буду угрожени. Посебну карактеристику оваквог стања чине случајеви ангажовања српских свештеника у савезничким јединицама. Разлог за такво стање проналазимо у томе што је војносвештеничка струка била укинута и што су важне дужности обављали хонорарни свештеници. Још један проблем који се намеће јесте питање колико су старешине и војници озбиљно схватили делатност војних свештеника.

⁷⁰ Б. Матић, *Прота. Крст и петокрака проте Милана Смиљанића*, Београд 1985.

⁷¹ С. С. Карапанџин, *нав. дело*, 108–109.

⁷² М. Милкић, *Верска служба у српској војсци*, 305.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Архиви – Archives

Војни архив [Vojni arhiv]

Извори – Primary Sources

Закон о устројству војске од 27. јануара/9. фебруара 1901, Српске новине (1/14. фебруар 1901) 1–9 [Zakon o ustrojstvu vojske od 27. januara/9. februara 1901, Srpske novine (1/14. februar 1901) 1–9]

Закон о устројству војске, Службени војни лист (1883) 1–28 [Zakon o ustrojstvu vojske, Službeni vojni list (1883) 1–28]

Сборник закона, уредаба и осталих војних прописа трајне важности у 1879, Београд 1879 [Sbornik zakona, uredaba i ostalih vojnih propisa trajne važnosti u 1879, Beograd 1879]

Сборник закона, уредаба, наређења и објашњења војних издатих у 1876, Београд 1881 [Sbornik zakona, uredaba, naredjenja i objašnjenja vojnih izdatih u 1876, Beograd 1881]

Сборник законских измена и допуна, прописа, решења и објашњења трајне вредности издатих у години 1874, Београд 1875 [Sbornik zakonskih izmena i dopuna, propisa, rešenja i objašnjenja trajne vrednosti izdatih u godini 1874, Beograd 1875]

Новине – Press

Весник Српске Цркве [Vesnik Srpske Crkve]

Гласник Православне цркве у Краљевини Србији [Glasnik Pravoslavne crkve u Kraljevini Srbiji]

Гласник Православне цркве у Краљевини Србији [Glasnik Pravoslavne crkve u Kraljevini Srbiji]

Службени војни лист [Službeni vojni list]

Литература – Secondary Works

Madigan E., *Faith under Fire. Anglican Army Chaplains and the Great War*, London 2011.

Milkić M., *The Serbian Army and the Cultural and Religious Heritage in WW I*, Studia Historica Slovenica 1 (2009) 51–66.

Војска и вера, Зборник радова са округлог стола о теми „Регулисање верских питања у Војсци Југославије”, Београд 2001 [Vojska i vera, Zbornik radova sa okruglog stola o temi „Regulisanje verskih pitanja u Vojsci Jugoslavije”, Beograd 2001]

- Вулећић А., *Породица у Србији средином 19. века*, Београд 2002 [Vuletić A., *Porodica u Srbiji sredinom 19. veka*, Beograd 2002]
- Зековић М., *Војни свештеник Ристо Шуковић. Ратни фотограф*, Ужички зборник 21 (1992) 63–71 [Zeković M., *Vojni sveštenik Risto Šuković. Ratni fotograf*, Užički zbornik 21 (1992) 63–71]
- Иветић В. Ј., *Политичка улога министара војних Краљевине Србије од 1903. до 1914. године*, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Београд 2013 [Ivetić V. J., *Politička uloga ministara vojnih Kraljevine Srbije od 1903. do 1914. godine*, doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd 2013]
- Јокановић Б. Ј., *Крстом, пером и мачем (свештеници у служби своје нареду)*, Цетиње 1999. [Jokanović B. J., *Krstom, perom i mačem (sveštenici u službi svome narodu)*, Cetinje 1999]
- Карапанџин С. С., *Верска служба у Војсци Србије. Утицај на операције Копнене војске*, Београд 2015 [Karapandžin S. S., *Verska služba u Vojsci Srbije. Uticaj na operacije Kopnene vojske*, Beograd 2015]
- Матић Б., *Прота. Крст и петокрака проте Милана Смљанића*, Београд 1985 [Matić B., *Prota. Krst i petokraka prote Milana Smiljanića*, Beograd 1985]
- Милићевић М., *Регрутни састав војске Србије 1883–1912. Систем позива и неки његови друштвени аспекти*, Војноисторијски гласник 1 (2016) 9–25 [Milićević M., *Regrutni sastav vojske Srbije 1883–1912. Sistem poziva i neki njegovi društveni aspekti*, Vojnoistorijski glasnik 1 (2016) 9–25]
- Милкић М., *Верска служба у српској војсци у Првом светском рату*, Београд 2016 [Milkić M., *Verska služba u srpskoj vojsci u Prvom svetskom ratu*, Beograd 2016]
- Милкић М., *Војни свештеници у српској војсци 1914–1918*, Први светски рат и Балкан – 90 година касније, Београд 2011, 118–125 [Milkić M., *Vojni sveštenici u srpskoj vojsci 1914–1918*, Prvi svetski rat i Balkan – 90 godina kasnije, Beograd 2011, 118–125]
- Милкић М., *Државни и верски празници у војсци Кнежевине и Краљевине Србије*, Војноисторијски гласник 1–2 (2007) 7–20 [Milkić M., *Državni i verski praznici u vojsci Kneževine i Kraljevine Srbije*, Vojnoistorijski glasnik 1–2 (2007) 7–20]
- Милкић М., *Правно регулисање положаја војносвештеничке струке у војсци Краљевине СХС/Југославије*, Војноисторијски гласник 1–2 (2005) 136–146 [Milkić M., *Pravno regulisanje položaja vojnosveštениčke struke u vojsci Kraljevine SHS/Jugoslavije*, Vojnoistorijski glasnik 1–2 (2005) 136–146]
- Милкић М., *Религиозни традицији в српскама армия*, Военоисторијски сборник 2–3 (2009) 57–65 [Milkić M., *Religiozni tradiciji v srbskama armija*, Voenoistoričeski sbornik 2–3 (2009) 57–65]
- Милкић М., *Свештеници добровољци у српској војсци 1914–1918*, Зборник радова са округлог стола на тему „Српски добровољачки покрет у Првом светском рату”, Сириг–Темерин 2015, 25–36 [Milkić M., *Sveštenici dobrovoljci u srpskoj vojsci 1914–1918*, Zbornik radova sa okruglog stola na temu „Srpski dobrovoljački pokret u Prvom svetskom ratu”, Sirig–Temerin 2015, 25–36]

- Милкић М, *Свештеници у војним и дипломатским мисијама српске владе 1915–1918*, Историјски записи 3–4 (2012) 85–97 [Milkić M, *Sveštenici u vojnim i diplomatskim misijama srpske vlade 1915–1918*, Istorijski zapisi 3–4 (2012) 85–97]
- Милкић М., *Специфичности верског живота у војсци Кнежевине-Краљевине Србије*, Војно дело 1 (2003) 168-184 [Milkić M., *Specifičnosti verskog života u vojsci Kneževine-Kraljevine Srbije*, Vojno дело 1 (2003) 168-184]
- Милкић М, *Униформа војних свештеника у српској и југословенској војсци (1839–1941)*, Војноисторијски гласник 2 (2009) 9–29 [Milkić M, *Uniforma vojnih sveštenika u srpskoj i jugoslovenskoj vojsci (1839–1941)*, Vojnoistorijski glasnik 2 (2009) 9–29]
- Младеновић Б., *Породица у Србији у Првом светском рату*, Београд 2006 [Mladenović B., *Porodica u Srbiji u Prvom svetskom ratu*, Beograd 2006]
- Поповић М. И., *Историјска улога Српске цркве у чувању народности и стварању државе*, Београд 1933 [Popović M. I., *Istorijska uloga Srpske crkve u čuvanju narodnosti i stvaranju države*, Beograd 1933]
- Пузовић П., *Улога цркве и свештенства у балканским ратовима*, Деведесет година од стварања Балканског савеза, Београд 2003 [Puzović P., *Uloga crkve i sveštenstva u balkanskim ratovima*, Devedeset godina od stvaranja Balkanskog saveza, Beograd 2003]
- Радић Р., М. Исић, *Српска црква у Великом рату*, Београд–Гацко 2014 [Radić R., M. Isić, *Srpska crkva u Velikom ratu*, Beograd–Gacko 2014]
- Шаљић Ј. Д., *Од конфесије ка идентитету. Муслиманско питање у Србији 1878–1912*, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Београд 2015 [Šaljić J. D., *Od konfesije ka identitetu. Muslimansko pitanje u Srbiji 1878–1912*, doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Beograd 2015]

Miljan Milkić

SOCIAL STATUS OF SERBIAN MILITARY CHAPLAINS, 1839–1918

Summary

The religious service in the Army of the Principality and Kingdom of Serbia institutionally started in 1839 by adopting the first Military Law. Solutions adopted by the Serbian military authorities for facilitating the exercise of religious rights provided unrestricted living for all religious groups in the Serbian Army. The vast majority of the population in Serbia belonged to the Orthodox faith and the Serbian Church had the status of a state church. In the following years different laws and regulations were adopted and various segments of the religious service in the Serbian Army were regulated. Chaplains were government officials appointed by the King's decree on the proposal of the Minister of War. The religious service in the Serbian Army was headed by a desk officer for confessional affairs in the Ministry of War. He was an orthodox priest with protopresbyter rank. In order to understand the social status of Serbian military chaplains it is important to analyse their social background, educational structure, financial income and personal skills. After the 1904 Military Law was adopted, Serbian military chaplains lost most of their rights. They could be only part-time *Army members and their rank was not strictly determinate. The negative consequences of this Law were particularly manifest during the First World War.* There were not enough trained chaplains, and there were no clear criteria for their selection. The social status of military chaplains was bad because of the financial problems they were facing.

Keywords: military chaplains, Army of the Principality and Kingdom of Serbia, social status, status of military chaplains, social background, educational structure.

Чланак примљен: 30. 03. 2017.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 25. 05. 2017.